

At Őekli mezar taşları, Tunceli.

Doğu Anadolu'da at Őekli mezar taşları

RECEP YAŐA

T

ÂRİHÎ kaynaklar bize gösterir ki bozkır Türk'ü için at daimâ şerefi temsil eder. Kahramanlığın ve üstünlüğün bir remzidir.

Atsızlık ise zayıflığın ve mağlûpluğun bir ifâdesi olmuştur. Geçmişte bir alpın mezarı üzerine konmuş ve taştan yontulmuş bir at figürü bu düşüncenin en güzel sembolü olsa gerek.

İnsanın hayat dostu ve yoldaşı olan at, ölümden sonra da sâhibini koruyan bir tulsıma dönüşmüştür. Nitekim bu durumu Türk topluluklarında müşahhas bir şekilde görebiliriz. Göktürkler defin merâsiminde atlar ve koyunlar kurban ederler, bunların kafalarını kazıklar üzerine koyarlardı. IX. yüzyıl Oğuz boyları, ölen kişinin ardında bıraktığı atlarını kesip etini yerler; ölünün cenete giderken bu hayvanlara bineceğine inandıkları için de at başlarını, derilerini, kuyruk ve ayaklarını sâhibinin mezarının başına asarlardı. Herhâlde Oğuzlar ve Kıpçaklar IX. -XIII. yüzyıllarda Göktürklerin defin törenlerini olduğu gibi devam ettirmişlerdir. Adı geçen Türk topluluklarında ak at, Gök Tanrı'ya kurban edilirdi. Koyun veya koç ise gömülürdü.

Plano Carpini, at ve mezar kültürü ile ilgili dikkate değer bilgiler vermekte, ölenin öbür dünyâda "sütü olması ve hayvan yetiştirmek için bir kısrağa ve binmek için atlara sâhip olması gerektiğini" kaydetmektedir. Esâsen diğer yerlerde olduğu gibi burada da at, ölenlerin ruhlarının yol göstericisi durumunda görülmektedir. Öbür dünyâda da yeryüzünde var olandan başka hiçbir şey yaratılmamıştır. Türkistan gezisi sırasında XIII. yüzyıl Kıpçak-Kuman mezarlarından bahseden W. Rubruk, mezarların çevresindeki yüksek sırıklara, her yanına dört tâne olmak üzere onaltı at postu asıldığını anlatır.

Türkler çok iyi tanıdıkları atı, her türlü malzeme üzerine tasvir etmişlerdir. Üslûpları realist (gerçekçi) olmasına rağmen natüralist (tabiatına yakın) değildir. Çünkü bozkır insanı heyecanlı olayları anlatırken mübâlağalı ifâdelere kayarak şekilleri tabiat dışında görünüşlere sokmuştur. Türk toplulukları, böyle bir kültürel bir ortam içinde X.

yüzyıldan itibaren yavaş yavaş İslâm'ı kabul etmeye ve XI. yüzyıldan itibaren de Anadolu'ya yerleşmeye başladılar. Anadolu'da yerleşik hayâta geçenler köklü, göçebeliği sürdürenler ise sathî bir İslâmî kültür anlayışı içinde eski âdet ve geleneklerini devam ettirdiler. Bu açıdan bakılınca Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan at şeklindeki mezar taşlarının bu topraklara yerleşen atlı-göçebe Türk boyları tarafından getirildiğini söyleyebiliriz.

Bugün özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi içinde yer alan illerimizin birçoğunda, zamânın ve tabiatın tahribâtına rağmen üzerinde buldukları toprakların Türklüğünün birer simgesi olarak günümüze kadar ulaşan koç ve koyun mezar taşlarının yanında,

at şeklinde tasvir edilmiş mezar taşları da mevcuttur. Bunların bir kısmı hâlen yerinde olup bir kısmı müzelere taşınmıştır. Ne yazık ki müzelere taşınanlar da binânın önünü süslemekte kullanılmaktadır.

At şeklindeki mezar taşları, özellikle Tunceli ili Pertek ilçesine bağlı Dorutay (Zeve) köyü ile Hozat ilçesinde yoğun olarak görülmektedir. Hozat'takiler önce Tunceli vâlilik binâsının önüne getirilmiş, daha sonra da buradan Elazığ Müzesi'ne nakledilmiştir. Yine aynı ilin Aşağıdırık köyü ile Ovacık ilçesine bağlı Karaoğlan bucağında da bu tip mezar taşlarına rastlanmaktadır. Öte yandan Kars Müzesi'nde ve Van-Muradiye ilçesine bağlı Esbireş köyünde, at şeklinde mezar taşları mevcuttur. Ayrıca Kars,

Kuş, çiçek ve geometrik desenleriyle at şekilli bir mezar taşı.

At şekilli mezar taşları. Elazığ Müzesi.

Bingöl, Muş, Bitlis, Malatya, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Eskişehir, Afyon ve Tunceli’de bulunan koç-koyun mezar taşlarında da at motifine yer verildiği görülmektedir.

Yukarıda adı geçen bu yörelerimizdeki at biçimli mezar taşlarının üzerinde kılıç, tüfek, kütüklük (mermi şeridi) motifi yer almaktadır. Türklerde demire bilhassa kılıçla alâkalı olarak saygı gösterildiğini Kaşgarlı Mahmud’dan öğrenmekteyiz. Ant merâsimi esnâsında, demir şâhit tutularak yemin ediliyordu. Bu merâsim, Türkistan göçebelerinin eski bir âdetiydi. Doğu Hunları, ant içmek için kurban edilen bir ak atın kanıyla karışmış bir içki hazırlar ve buna bir bıçak batırdıktan sonra, Gök Tanrı’yı şâhit tutarak ant içerlerdi. Söz konusu bıçak kılıç (iki yanı keskin düz kama) idi. Bu kılıç, Doğu Hunlarının taptığı Savaş Tanrısı’nın da sembolüydü. Bu açıdan bakıldığında, kılıç motifinin, özellikle de at şeklindeki

mezar taşlarına işlenmesini eski bir gelenek olarak tabii karşılamak lâzımdır. Ancak son yüzyıllarda kılıç motifinin yerini tüfek almıştır. Nitekim bugün de ant içme merâsimleri silâh üzerine yapılmaktadır.

Türkiye dışında Azerbaycan’da da at şeklindeki mezar taşlarına rastlanmaktadır. Türkistan’a doğru ise at heykelli veya motifli mezar taşları belirginleşir. Nitekim XVI.-XVII. yüzyıldan kalma Laçin bölgesi Zabuh, Seyidler, Sultanlar köyü yakınlarında ve Gence’nin Key İmam Kabristanı’ndaki at şekilli mezar taşları, Shensi’de Hun devrine âit at şeklindeki bir mezar anıtı bunlar arasında sayılabilir. Ayrıca H. Kocabaş koleksiyonunda, Büyük Selçuklulara mâledebileceğimiz stilize edilmiş at biçimindeki kilitleri de bu gruba dâhil edebiliriz. Burada at figürü muhtemelen koruyucudur veya bereketi temsilen kullanılmıştır.

Erzurum ve Kars köylerinde de buna benzer bir gelenek vardır. Buralarda da atın kafa kemiği, ambarların kapı başına çakılmaktadır. Ayrıca değirmen ve ambarların üzerine, sırığa geçirilmiş olarak dikilmektedir. Bugüne kadar yapılan araştırmalar Doğu ve Güney Doğu Anadolu’daki koç-koyun mezar taşlarının Akkoyunlular ve Karakoyunlu Türkmenleri tarafından yapıldığını göstermiştir. Ancak at şeklindeki mezar taşlarının hangi Türk boyuna âit olduğu hakkında kesin bir şey söylenmemiştir.

Gerek kaynaklar gerekse yapılan araştırmalar çok eskiden beri Türkistan Türklerinde devam eden bu geleneğin Anadolu’ya yerleşen Türk boyları tarafından sürdürüldüğünü göstermektedir. Anadolu’ya yerleşip İslâm’ı benimsemiş Türk toplulukları, eski inanç ve geleneklerinden yeni dinleri ile çatışmayanları olduğu gibi almış, çatışanları da yeni dînin motifleriyle besleyerek yaşayışlarına uygun hâle getirmeye çalışmışlardır. Bu husus dikkate alındığında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yerleşen Türk boylarının, atalarından kalma bir geleneğe uyarak at şeklinde mezar taşı yapmayı sürdürmelerini tabii karşılamak gerekir. Nitekim bugün bile koç-koyun ve at şeklinde mezar taşı dikme geleneğine Tunceli başta olmak üzere diğer Doğu Anadolu illerinde rastlanmaktadır.

Bu bilgiler ışığında denilebilir ki at şeklindeki mezar taşları, Türk topluluklarının Türkistan’dan Anadolu’ya doğru yayılma alanlarını ortaya koyduğu gibi, bozkır kültürüyle bağların kesilmediğini de kanıtlar. 🐾

KAYNAKÇA

- ❶ Çay, A., *Anadolu’da Türk Damgası Koç-Heykel Mezar Taşları Türklerde Koç-Koyun Meselesi*, Ankara, 1983.
- ❷ Danik, E., *Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezar Taşları*, Ankara, 1990.
- ❸ Efendiye, R., *Folk art of Azarbijan*, Bakü, 1984.
- ❹ Esin, E., *İslamiyet’ten Öncesi Türk Kültür Tarihi ve İslâm’a Giriş*, İstanbul, 1978.
- ❺ *İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, haz. Ramazan Şeşen, İstanbul, 1975.
- ❻ Inan, A., *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara, 1986.
- ❼ Kafesoğlu, İ., *Türk Millî Kültürü*, İstanbul, 1986.
- ❽ Karamağaralı, B., *Ahlat Mezar Taşları*, Ankara, 1992.
- ❾ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lugat-İ Türk Tercümesi I*, çev. Besim Atalay, Ankara, 1956.
- ❿ Ligeti, L., *Bilinmeyen İç Asya*, çev. Sadrettin Karatay, Ankara, 1986.
- ⓫ Rasonyi, L., *Tarihte Türklük*, Ankara 1988.
- ⓬ Turan, O., “Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması”, *Bellekten*, IX/35, 1945.
- ⓭ *Türk Millî Kültüründe Hayvan Motifleri I*, Ankara 1990.

Üzerinde at ve binici kabartması olan koç şekilli mezar taşı.

